

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.5/01>**Даценко О.А.**

Криворізький державний педагогічний університет

ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ ОСОБИСТОСТІ: РЕСУРСНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена проблемі життєвих стратегій особистості, що особливо гостро постала в умовах сьогодення. На основі теоретичного аналізу розглянуто дефініцію базового поняття, його зв'язок з іншими суміжними категоріями психології життєвого шляху. Зазначається про вагомий внесок представників української психологічної школи у вивченні різних аспектів життєвого проектування. Узагальнення наукових підходів дозволяє життєві стратегії визначити як екзистенційну модель, спосіб планування, конструювання, здійснення та контролю існування відповідно до системи цінностей, смислів та перспектив саморозвитку; унікальний задум, в якому відображаються магістральні напрямки руху людини в процесі її життєорганізації. Стратегії життя характеризуються структурно – динамічними властивостями (інтеграція аксіологічного, Когнітивно-інструментального та поведінкового компонентів); детермінованістю (взаємообумовленість соціального та психологічного); видовою специфікою та функціональним впливом. Підкреслюється ключова роль особистості як суб'єкта, який розбудовує власний життєвий простір відповідно до створеного плану та наявних ресурсів. Ресурси виступають інтегрованим елементом суб'єктивного досвіду, механізмом інструменталізації та реалізації змісту стратегій. Як універсальний запас відносно сталих психологічних можливостей, ресурси виконують функцію формування, зміни та вдосконалення життєвого задуму та його практичного втілення. Окреслено перспективи наукових пошуків. Наголошується на необхідності подальшого дослідження феномену у ресурсній парадигмі, виявлення та обґрунтування стратегій успішної самореалізації та психологічного благополуччя, що узгоджується з прийнятними людиною цінностями та сформованими ресурсами.

Ключові слова: життєві стратегії, проект існування, психологічні ресурси, життєтворчість, перспективна самореалізація.

Постановка проблеми. Радикальні трансформації сьогодення, спричинені війною та складною економічно – політичною ситуацією в країні не лише знижують якість життя та добробут українців, але й призводять до появи серйозних психологічних проблем, пов'язаних із труднощами організації власного життя та планування майбутнього. Людина відчуває певну стихійність, неможливість управляти подіями та невпевнена у завтрашньому дні. Така ситуація висвітлює фундаментальну роль життєвих стратегій, як більш – менш чіткого перспективного плану існування, дотримання якого дозволить зберегти стабільність життєдіяльності, навіть в критичних умовах. Життєві стратегії виступають опорою в організації активності, дозволяють планомірно

досягати мети та орієнтуватись на майбутнє. Способи їх реалізації у заданому соціальному контексті залежать від системи ресурсів, які окреслюють траєкторію життєвого шляху та наповнюють його суб'єктивно значущим змістом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В просторі сучасного психологічного знання проблема життєвих стратегій та її ресурсної складової займає дедалі міцнішу позицію серед актуальних питань науки. Результати вітчизняних та зарубіжних досліджень виступають основою для комплексного вивчення феномену та значно розширюють уявлення про його специфіку та функціонування. Особливо цінними в даному контексті виявляються роботи С. Мадді, А. Адлера, К. Хорні, Е. Фрома, Д. Броуна, Р. Пехунена,

М. Селігмана, Ж. Нюттена, Е. Джексона, Е. Берна, Ф. Знанецького, У. Томаса, Д. Нормана та ін..

Активний інтерес до проблеми спостерігається і серед представників української психології, які займаються вивченням різних аспектів життєтворчості, стратегій в тому числі. Суттєвий науковий доробок представлено в працях О. Злобіної, В. Тихоновича, А. Кабиш-Рибалки, Л. Сохань, Л. Іванцев, К. Мілютіної, Ю. Мельник, І. Мартинюка, В. Татенка, В. Ямницького та багатьох інших. У центрі уваги науковців опинилися питання смислопородження концепції існування, визначення образу та стилю життя, його часової перспективи, формування людини як носія психологічних ресурсів самореалізації та життєтворчості (В. Казібекова, Т. Ларіна, О. Штепа та ін..). Вагомий внесок видатних представників української психологічної школи дозволяє життєві стратегії визначити як категорію фундаментального характеру, що потребує комплексного вивчення, особливо в умовах соціальних змін.

Постановка завдання. Мета статті – теоретичне обґрунтування ролі ресурсів в структурі життєвих стратегій особистості.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось раніше, активного розвитку проблематика набула в межах сучасної української психології, де дослідження в зазначеному напрямку хоча і є доволі різнобічними, проте не характеризуються суттєвою відмінністю в підходах до феномену. Категорію стратегій життя розглядають в системі таких понять як «життєвий проект», «життєвий задум, намір», «життєва перспектива», «концепція, план та програма життя», «суб'єктивна картина життєвого шляху», «життєтворчість» тощо. В системі окреслених дефініцій підкреслюється її тісний, взаємодетермінований зв'язок із базовими конструкторами організації життя особистості.

Стратегію життя традиційно тлумачать як загальний, недеталізований план, який охоплює різні форми і способи організації діяльності та поведінки та орієнтований на перспективу існування. Це суб'єктивне бачення свого функціонування у єдності часових модусів, уявлення про смисл життя та індивідуальне призначення, що задають основний напрямок руху людини та забезпечують процеси регуляції її перетворювальної активності. В стратегіях відображається центральна лінія індивідуального буття, сукупність запланованого та очікуваного, пріоритети, глобальні цілі і можливості їх досягнення. Як своєрідний проект існування, стратегії включають образ бажаного, пошук засобів та визначення

послідовності дій в його реалізації. На думку О. Злобіної, В. Тихоновича стратегії, як стабільні та автентичні орієнтири забезпечують можливість долати труднощі, вирішувати кризи та адаптуватися до змінних соціальних умов [1]. Особистість зі сформованою стратегією має плани на майбутнє, біографія розробляється детально, кожен її етап насичений передбачуваними ситуаціями, а окреслена мета складається із чітких кроків. Життя, що розгортається у відповідності до визначеного плану сприймається як стабільне, передбачуване та безперервне.

В. Ямницький зауважує, що стратегія – це розгорнутий у часі задум життя, що охоплює різні його фази, які наповнені не випадковими ситуаціями, а визначеними у певній послідовності значущими подіями [11]. Своєрідну наступність цієї тези представляють ідеї А. Кабиш-Рибалки в яких стратегія виступає «...творчим засобом організації та оптимізації життя, є результатом прикладання зусиль індивіда та обумовлює можливість проектувати та здійснювати задумане» [3, с. 95]. Ключовим є положення провідної ролі самого суб'єкта, який займає позицію активного творця, програмує своє життя, визначається із основними напрямками та засобами його здійснення. Людина виступає ініціатором і виконавцем цього задуму, прагне його втілення, використовуючи весь свій потенціал. Ю. Мельник наголошує, що стратегія спочатку виникає як намір, ідеальне уявлення чи проект, які згодом потребують практичного впровадження [7]. В психологічній площині життєвих стратегій чітко окреслюється два основних параметри: внутрішній, що визначає зміст образу і способу існування і зовнішній, що забезпечує можливості його емпіричної реалізації.

Л. Іванцев стратегії життя розглядає в якості моделі розбудови свого екзистенційного простору шляхом поетапного формування майбутнього, тобто намічаються основні цілі, шляхи та інструменти досягнення бажаного результату [2]. І. Мартинюк, М. Кухта зазначають, що стратегія це більш-менш усвідомлений спосіб планування, конструювання, здійснення та контролю власного життя відповідно до системи цінностей, смислів та цілей [5]. В. Татенко підкреслює, що цінності розкривають змістову сторону стратегій, виступаючи їх системоутворюючим чинником, своєрідним стрижнем, довкола якого розбудовується суб'єктивна картина життєвого шляху і відбувається вдосконалення самої особистості [10]. В парадигмі цілісного соціально-психологічного виміру людина виявляється як автор, координатор

і реалізатор відповідної стратегії; вищий управлінський центр екзистенційних намірів і умов їх практичної експлікації.

В. Панок, Г. Рудь вважають, що «...життєва стратегія є сукупністю планів і програм особистості, які вона будує на основі уявлень про себе, про своє минуле і майбутнє, у відповідності із своїми життєвими планами, цілями і прогнозами» [9, с. 42]; включає систему соціокультурних зразків та індивідуальних смислів, що виступають регулятором активності та орієнтації на досягнення соціального та особистого успіху в майбутньому. Характер і тип життєвої стратегія визначається вимогами соціального середовища і психологічними особливостями людини (активність, відповідальність, творчість, цілепокладання, ціледосягнення тощо) та відображає її домінуюче ставлення до себе та дійсності. Стратегія представляє собою складну, саморегулюючу систему способів самоздійснення, що орієнтує та спрямовує поточну поведінку індивіда протягом тривалого часу на досягнення конкретних задач самореалізації; включає різні складові, що виявляють її цілісність та інтегративність, взаємодетермінуючий характер соціальних та психологічних чинників.

На думку К. Мілютіної життєва стратегія є структурно – динамічним утворенням в межах якого втілюються домагання особистості, проектується і визначається вірогідність майбутнього, шляхи та способи його досягнення [8]. Цей концепт відображає фундаментальну лінію та типізовані схеми поведінки і діяльності, характеризує людину з точки зору активності різноманітних зв'язків, що складаються в процесі психічного розвитку та розгортаються у різних сферах. Дослідниця наголошує, що проект життя не є сталим утворенням, а навпаки постійно змінюється та трансформується під впливом різних, особливо критичних обставин. Людина реструктуризує середовище, перетворює умови та застосовує традиційні способи вирішення протиріч (конструктивно-деструктивний; активно-пасивний; продуктивно-репродуктивний тощо). Вона не лише впливає та змінює зовнішні обставини, а й змінюється сама, визначаючи перспективи та напрямки подальшої самоактуалізації. На тлі оновлення особистісного змісту та поповнення досвіду новими структурними одиницями розвиваються уміння та навички своєрідної самопроекції, яка забезпечує можливість «побачити себе» у майбутньому. Процес формування концепту (стратегій) життя, на думку К. Мілютіної включає такі фази: конструювання (вибір цілей, напрямків,

пріоритетів, способу життя); реалізацію (способи активності, інструменти досягнення, форми здійснення тощо); оцінку результатів у вигляді співвідношення бажаного та отриманого, показників задоволеності життям [8]. Великого значення у проектуванні життя надається транспективній рефлексії, як механізму його планування, розбудови та оцінки в єдності часових координат; створення варіативних можливостей самовизначення і гнучкого самостійного вибору траєкторії руху на основі співставлення різних сценаріїв, можливостей та здібностей особистості. В контексті цілісного психічного розвитку людини як суб'єкта життєтворчості, стратегії виконують ряд функцій: проектувальну, орієнтаційну, організаційно-конструювальну, регулятивно-оціночну.

В структурній організації життєвих стратегій дослідники традиційно виділяють аксіологічний, когнітивно-інструментальний та поведінковий компоненти [1; 5]. Аксіологічний компонент представлений певними інваріантними структурами особистості (цілі, цінності, домагання, концепція та сенс життя тощо), на ґрунті яких, розбудовуються генеральні лінії існування. Когнітивно-інструментальний (знання, уміння, навички, досвід, ресурси тощо), що забезпечують можливості життєвого проектування. Поведінковий охоплює різні види дій, діяльності та поведінки, що уможливають практичне впровадження наміченого плану. Аксіологічний та Когнітивно-інструментальний компоненти характеризують стратегії з точки зору їх якості, тоді як конативний з точки зору кількісної варіативності їх прояву. Ю. Мельник структуру стратегій розглядає як симбіоз мотиваційно-сміслового, прогностичного, організаційно – змістовного, процесуально-інструментального та рефлексивно – оціночного компонентів. Вагомого значення у формуванні і реалізації життєвої стратегії надається індивідуальним властивостям, зокрема усвідомленості, цілеспрямованості, відповідальності, вмотивованості, ресурсності тощо [7].

Життєві стратегії вирізняються значною варіативністю, яка визначається за характером провідної орієнтації, домінуючої форми активності та способами вирішення протиріч. Виділяються стратегії виживання, пристосування, благополуччя, успіху і самореалізації [9]; індивідуальні та групові [1]; споживання і вироблення благ [12]; ставлення, переживання та творчості [3].

Реалізація життєвих стратегій, незалежно від її типологічної специфіки, виявляє залежність від значної кількості чинників, де особлива роль

належить системі ресурсів. В дослідженнях В.Казібекової психологічні ресурси розглядаються як «..комплекс індивідуальних універсальних компетенцій людини усвідомлено й самостійно висувати цілі та керувати їхнім досягненням» [4, с. 51]. Т. Ларіна підкреслює, що в структурі особистості ресурси виступають інтегрованим елементом суб'єктивного досвіду, що охоплюють індивідуальні можливості планування, інструменталізації, координації та оцінки життєдіяльності [6], що відповідає стратегічним задачам особистості. Ресурсність висвітлює людину як діючого суб'єкта, що володіє здатностями проектування життя та компетентностями у його здійсненні.

Психологічні ресурси є сполучною ланкою між внутрішніми прагненнями суб'єкта та зовнішніми умовами їхньої ефективної реалізації; механізмом переведення життєвого задуму у реальну життєтворчість. Як сукупність внутрішніх можливостей, потреб, цінностей та засобів досягнення особистістю поставлених цілей, психологічні ресурси активізують фізичний і духовний потенціал людини, її діяльну позицію і спрямовують на творче самовираження. Результати досліджень науковців [4; 6; 11] засвідчують, що ресурси життєтворення (проектування та здійснення) пов'язані з такими психологічними властивостями як:

- сформованість ціннісно-сислової основи життя;
- розвинутість інтелектуально-пізнавальних процесів;
- позитивна «Я – концепція», самоприйняття;
- життєтворча активність;
- цілеспрямованість;
- сформованість механізмів саморегуляції;
- самодетермінованість.

Ресурси виступають джерелом внутрішньої сили та енергії людини, механізмом інструменталізації змісту стратегії, того, що уявлялось та планувалось. Це своєрідний «психологічний капітал», який використовується для реалізації індивідуального екзистенційного проекту та забезпечує можливості організувати такий спосіб існування, який відповідає цінностям та уявленням. Як універсальний запас відносно сталих психологічних можливостей, ресурси виконують функцію

створення життєвого задуму та його практичного втілення.

В цілому ресурсний підхід висвітлює людину, як носія здібностей, спрямованих на регуляцію безперервного процесу просторово-часового самоздійснення, що представлений у відповідних стратегіях.

Висновки. Результати теоретичного аналізу дозволяють категорію життєвих стратегій визначити однією з фундаментальних, з нею перетинаються інші конструкти життєтворчого виміру особистості. Стратегії розуміються як задум, намір, проект, що відображають форми і способи свідомої організації діяльності та поведінки і орієнтовані на перспективу існування. Вони передбачають моделювання та трансформацію екзистенційного простору, включають фундаментальні цінності, смисли та цілі; охоплюють різні фази життя, що наповнені значущими подіями. Як складне соціально-психологічне утворення стратегії життя характеризуються автентичністю, усвідомленістю, з одного боку стійкістю, з іншого динамічністю, континуальністю, оптимальністю, залежністю від мотиваційно-ціннісних, пізнавально-інтелектуальних, управлінсько-регулятивних, діяльнісно-поведінкових та інших ресурсів.

Процеси життєвого планування виявляють залежність від зовнішніх та внутрішніх детермінант. Останні підкреслюють фундаментальну роль самої людини, яка виступає в якості ініціатора, автора та виконавця запланованого. Особистісна парадигма дозволяє тлумачити життєві стратегії як результат активної, творчої, свідомої діяльності, яка здійснюється із використанням раніше напрацьованого досвіду, і яка спрямована на перспективу ефективної самореалізації та успішної адаптації в майбутньому. Якість формування життєвого плану та його практичного втілення обумовлюється рівнем прикладання зусиль індивіда, залежить від системи ресурсів, що забезпечують можливість проектувати та здійснювати задумане.

Перспективи подальшого дослідження проблеми полягають у виявленні психологічних особливостей стратегій успішної самореалізації та психологічного благополуччя та визначенні ресурсів їх реалізації.

Список літератури:

1. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. Київ : Стило, 2001. 238 с.
2. Іванцев Л. Стратегія життя особистості та можливості її побудови як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Збірник наукових праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : філософія, соціологія, психологія.* 2019. № 24. С. 48–58.

3. Кабиш-Рибалка А. В. Життєві стратегії як творчі засоби проектування життєвого шляху особистості. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 95–99.
4. Казібекова В. Ф. Психологічні ресурси особистості в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 3, т. 1. С. 47–54.
5. Кухта М., Мартинюк І., Соболева Н. Життєві стратегії особистості. Соціальна регуляція поведінки в умовах стабільної нестабільності / за ред. О. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. С. 154–167.
6. Ларіна Т. О. Модель соціально-психологічних ресурсів життєздатності особистості в структурі психологічного благополуччя людини. *Ракурси психологічного благополуччя особистості : збірник тез доповідей всеукраїнського науково-практичного семінару (Ніжин, 9 червня 2017 р.)* / Т. М. Титаренко (гол. ред.) Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 85–89.
7. Мельник Ю. В. Психологічні стратегії життєдіяльності в умовах ситуаційної невизначеності : автореф. дис. канд. псих. наук. Київ, 2020. 25 с.
8. Мілютіна К. О. Психології зміни життєвої стратегії особистості : автореф. дис. докт. псих. наук. Київ, 2013. 40 с.
9. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
10. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
11. Ямницький В. М. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4(38). С. 145–153.
12. Bourdieu Pierre. Development tasks and life strategies. *The Logic of Practice*. Polity Press. 1990. Book 1.3. P. 52–65.

**Datsenko O.A. THE PROBLEM OF LIFE STRATEGIES OF PERSONALITY:
A RESOURCE APPROACH**

The article is devoted to the problem of personal life strategies, which has become especially acute in today's conditions. Based on the theoretical analysis, the definition of the basic concept, its connection with other related categories of the psychology of the life course is considered. It is noted about the significant contribution of representatives of the Ukrainian psychological school in the study of various aspects of life planning. The generalization of scientific approaches allows life strategies to be defined as an existential model, a way of planning, constructing, implementing and controlling existence in accordance with the system of values, meanings and perspectives of self-development; a unique idea, which reflects the main directions of human movement in the process of his life organization. Life strategies are characterized by structural and dynamic properties (integration of axiological, cognitive-instrumental and behavioral components); determinism (mutuality of social and psychological); species specificity and functional influence. The key role of the individual as a subject who builds his own living space in accordance with the created plan and available resources is emphasized. Resources act as an integrated element of subjective experience, a mechanism of instrumentalization and implementation of the content of strategies. As a universal stock of relatively stable psychological capabilities, resources perform the function of forming, changing and improving the life plan and its practical implementation. The prospects of scientific research are outlined. The need for further research of the phenomenon in the resource paradigm, identification and substantiation of strategies for successful self-realization and psychological well-being, which is consistent with human acceptable values and formed resources, is emphasized.

Key words: *life strategies, existence project, psychological resources, life creativity, prospective self-realization.*